

Vladimir Dugački

RAZVOJ MEDICINSKE ENCIKLOPEDISTIKE U HRVATSKOJ

SAŽETAK. Prva naša opća enciklopedija bila je *Hrvatska enciklopedija* (Osijek 1887—1890, dva sveska od A—G) Ivana Zocha. Ona je imala i dva suradnika iz redova liječnika. Prvi strukovni medicinski leksikon bio je *Leksikon zdravlja* (Zagreb 1936) a uredio ga je Edo Deutsch. Nova *Hrvatska enciklopedija* (Zagreb 1941—1945) okupila je 48 medicinskih suradnika, no i ona je na žalost ostala nedovršena (pet svezaka od A—Elektrika). U Zagrebu je Ernst Mayerhofer 1944. izdao *Leksikon prehrane*, što je sažeto izdanje njegova leksikona objavljena 1926. u Beču. God. 1954. pod uredništvom Đorđa Vukadinovića objavljen je *Popularni medicinski leksikon*, koji je doživio pet izdanja. Velik pothvat našega medicinskog izdavaštva bila je *Medicinska enciklopedija* Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda, koja je pod uredništvom Ante Šercera u 10 svezaka izlazila od 1957 do 1965, a doživjela je i drugo prerađeno izdanje u 6 svezaka pod uredništvom Ante Šercera i Mirka Dražena Grmeka (1967—1970) te još dva dopunska sveska (1974, glavni urednik M. D. Grmek i 1986, glavni urednik I. Padovan). Slijede zatim brojni leksikoni kao školski leksikon *Medicina* (1967—1968), *Seksološki leksikon* Marijana Košičeka (1962), *Psihijatrijsko-psihološki leksikon* (1963) i *Mala enciklopedija alkoholizma* Vladimira Hudolina (1965), *Popularni ginekološki leksikon* Davora Rogića (1973), *Leksikon radioloških pojmova* Ferde Petrovića (1977) te *Stomatološki leksikon* grupe autora sa Stomatološkog fakulteta (1990). A uskoro (1991) bit će objavljen *Medicinski leksikon* Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«, pod uredništvom Ive Padovana.

U najstarijim općim enciklopedijama zastupljena je i medicina. Tako je u srednjem vijeku bila vrlo poznata enciklopedija biskupa Izidora iz Seville (Isidorus Hispalensis, oko 560—636) *Origines sive Etymologiae*, koja je, napose u IV. i XI. knjizi, obrađivala i medicinske pojmove. Da je ona bila popularna i u nas dokazuju rukopisni prijepisi iz XII—XV. st. sačuvani u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani (rukopis potječe iz cistercijskog samostana u Stični) te Metropolitanskoj biblioteci i Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Štoviše, najstariji dosad poznati rukopis prirodnoznanstvenog sadržaja sačuvan na našem području jest fragment te enciklopedije iz IX—XI. st. napisan na listu pergamenta, koji je poslužio za uvez jedne inkunabule, a čuva se u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku¹.

Svojevrstu pučku prirodnoznanstvenu enciklopediju čini srednjovjekovni *Lucidar*, koji znanje o svijetu i čovjeku popularno tumači u obliku pitanja i odgovora, pa naravno da tu ima i medicinskih podataka. Hrvatski tekstovi *Lucidara* bili su prijevodi s češkog i talijanskog, a u nas su sačuvani u glagoljskim rukopisima — Petrisovu (1468) i Žgombićevu (prva polovica XVI. st.) zborniku te u latiničnim prijepisima Gverina Tihića (1533) i Jurja Čeperića (1623). U tim se prijevodima stvarala i hrvatska prirodnoznanstvena terminologija.^{2,3}

¹ M. D. Grmek, Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. Rasprave i grada za povijest nauka, knj. 1, Zagreb 1963, str. 259—343, br. 1, 3, 5 i 28.

² *Ibid.*, br. 48. i 50.

³ Ž. Dadić, Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata, knj. 1, Zagreb 1982, str. 23—25.

Rukopisni enciklopedijski *Lexicon* dubrovačkog pjesnika Ilije Crijevića, napisan oko 1480, prvo je značajnije djelo naše enciklopedistike, objašnjavajući pojedine pojmove iz filozofije, gramatike, astronomije i medicine. No nisu samo neliječnici unaprijedili hrvatsku medicinsku leksikografiju, već i obratno: tri stoljeća kasnije splitski liječnik i polihistor Julije Bajamonti, inspiriran idejama francuskih enciklopedista, sastavlja općenciklopedijski leksikon *Dizionario enciclopedico*, koji je na žalost ostao u rukopisu i nedovršen.

Prva naša opća enciklopedija bila je *Hrvatska enciklopedija*, objavljena u Osijeku. Od pet predviđenih svezaka tog »priručnog rječnika sveobćeg znanja«, kako Enciklopediji glasi podnaslov, objavljena su samo dva: godine 1887. prva knjiga (A—B) a 1890. druga knjiga (C—G). Prvi su svezak uredili osječki profesori Ivan Zoch i Josip Mencin, koji su i napisali većinu priloga, a surađivala su još 32 autora. Drugi je svezak uredio dr. Zoch sâm sa još 22 suradnika. Svaki svezak ima 620 stranica velikog oktava, u dva stupca petitnog sloga. Obrada medicinskih pojmova bila je u prvom svesku povjerena dvojici liječnika: osječkom gradskom i kotarskom liječniku dr. Josipu Gotšalku (Gottschalk) i prof. dr. Antunu Lobmayeru, koji je tada bio profesor Primaljskog učilišta i ravnatelj Zemaljskog rodilišta u Zagrebu, ali je nekoliko godina bio uvaženi osječki liječnik i glavni urednik naših prvih medicinskih časopisa *Glasnik Društva slavonskih liečnika* i *Liečničkog viestnika*. Lobmayer je obradio 20 natuknica a Gotšalk 4. U drugom svesku nema suradnika-liječnika već je medicinske priloge obradio sâm Zoch; izbor i obrada medicinskih pojmova su korektni, na razini tadašnjeg medicinskog znanja, prateći suvremena medicinska dostignuća. Ta obrada, doduše, nije bila produkt naše znanstvene misli već kompilacija, ali uspješna kompilacija koja je predstavljala vrijedan izbor informacija tadašnjoj našoj inteligenciji. Posebna vrijednost *Hrvatske enciklopedije* leži u bogatstvu hrvatskoga medicinskog nazivlja, u vrijeme kad se ono tek formira. Od većih priloga ističu se natuknice: anatomija, bies (tj. bjesnoća), boginje, chirurgija, cholera i desinfekcija. U vrijeme kad je u Hrvatskoj popularnih zdravstvenih knjiga bilo malo a zdravstvenih časopisa nimalo, osječka je *Hrvatska enciklopedija* utjecala i na zdravstveno prosvjeđivanje pučanstva⁴.

Prvi medicinski leksikon u nas jest *Leksikon zdravlja* što ga je 1936. izdala nakladna knjižara »Minerva«, neposredno nakon svoga velikog općeg leksikona. Taj je leksikon, kojega je podnaslov »priručnik za zdrave i bolesne« uredio zagrebački ortoped Edo Deutsch, a građu je obradilo 16 suradnika različitih medicinskih specijalnosti, svi iz Zagreba. Leksikon ima 938 numeriranih stupaca, donosi oko 6000 natuknica, 424 slike te 1 model čovječjeg tijela na rasklapanje. Iste je godine objavljeno i izdanje na ćirilici i azbučnim poretom natuknica; suradnici su isti samo je urednik Dragoljub Sretenović.

Konzorcij Hrvatske enciklopedije u Zagrebu pokrenuo je potkraj 1938, a Hrvatski izdavački bibliografski zavod je nastavio izdavanje *Hrvatske enciklopedije*, koje je glavni urednik bio Mate Ujević⁵. U planovima te enciklopedije medicini i farmaciji je trebalo biti dodijeljeno 5,5% ukupnog sadržaja. Urednicima za medicinu izabrani su anatom Drago Perović (za temeljne medicinske znanosti), otorinolaringolog Ante Šerčer (za kliničke medicinske znanosti) i socijalni medicinar Andrija Štampar (za higijenu i socijalnu medicinu), dok je suradnika za područje medicine bilo 48, mahom sa zagrebačkoga Medicinskog fakulteta. U pet svezaka koliko je objavljeno (prvi je tiskan

⁴ V. Dugački, *Medicina u osječkoj »Hrvatskoj enciklopediji« (1887—1890)*, Medicinski vjesnik, 1986, 18: 161—166.

⁵ *Hrvatska enciklopedija u 12 svezaka [Zagreb 1939]*.

10. II. 1941, a peti 2. V. 1945), od slova A do Električarstva obrađeno je niz medicinskih natuknica kao abortus, alergija, alkoholizam, anatomija, apopleksija, astma, bakterije, bjesnoća, boginje, bronhitis, bubreg, cijepljenje, diabetes, dijete, ehinokokoza i druge. Natuknice su potpisane, mnoge ilustrirane, a obrađene su na najvišoj stručnoj razini.

Zagrebački sveučilišni profesor Ernst Mayerhofer, svojedobno asistent bečke Pedijatričke klinike, izdao je u Beču zajedno s Clemensom v. Pirquetom *Lexikon der Ernährungskunde*. Taj je leksikon prehrane od 1924 do 1926. izlazio u pet svezaka, koji su zatim bili uvezani u opsežno djelo od 1206 stranica. Godine 1944. u izdanju Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda u Zagrebu objavljena je hrvatska verzija tog *Leksikona prehrane*. On ima 531 stranicu jer je građa obrađena sažetije, a obuhvaća prehranu, dijetetiku, opis jestivog bilja i životinja, tablice hranljivosti i vitaminskih vrijednosti i dr.

U izdanju NIP-a (Novinarskoga izdavačkog poduzeća) u Zagrebu pojavio se godine 1954. *Popularni medicinski leksikon* s 1194 paginirana stupca. Redakcijski su odbor činili Vjekoslav Fišter, Luka Rabadžija i Đorđe Vukadinović; ovaj potonji bio je glavni urednik. Jedan od pokretača bio je i Mirko Dražen Grmek, član uredništva Medicinske enciklopedije. Suradnika je bilo oko 20—25, kako u kojem izdanju; naime, leksikon je doista bio popularan i do 1961. doživio je pet izdanja.

Iako je Leksikografski zavod FNRJ (kasnije Jugoslavenski leksikografski zavod), kojeg je osnivač i direktor bio Miroslav Krleža, osnovan godine 1950. s osnovnom zadaćom da pokrene Enciklopediju Jugoslavije, ubrzo je Zavod svoj program proširio na izradu Pomorske, Opće i tzv. Velike enciklopedije. Velika je enciklopedija bila zamišljena kao niz od 10 specijalnih enciklopedija (Medicinska, Muzička, Likovna, Šumarska, Poljoprivredna, Tehnička, zatim Enciklopedija pravnih i društvenih znanosti, Enciklopedija geografije, historije, folklor i etnologije, Enciklopedija matematike i prirodnih znanosti te Enciklopedija književnosti). Pripreme za *Medicinsku enciklopediju* počele su 1951. kad je uprava Leksikografskog zavoda angažirala niz stručnjaka da sastave abecedar za 40 medicinskih struka. Krleža je želio da glavni urednik bude Andrija Štampar, no on je to otklonio ali je u travnju 1952. predložio privremeni urednički odbor od 6 stručnjaka: Vjekoslav Duančić, Ante Vuletić, Mirko Dražen Grmek, Stanko Dujmušić, Pavao Tomašić i Vuk Vrhovac. Tomašić i Vrhovac se nisu odazvali pa su umjesto njih izabrani Marko Bajzer, Josip Matovinović i Hugo Gjanković. Pod predsjedništvom Vjekoslava Duančića Odbor je izradio prvi nacrt Medicinske enciklopedije, uskladio je i popunio abecedar, određivši opseg pojedinih natuknica te je 1953. izradio ogledne članke za prospekt enciklopedijskih izdanja Leksikografskog zavoda⁶. Budući da se Duančić bio teško razbolio, urednički je odbor tražio i od odgovornih političkih faktora postigao da se za glavnog urednika imenuje Ante Šercer, svojevremeno jedan od urednika Hrvatske enciklopedije i nesumnjivo jedan od najznačajnijih ličnosti naše medicinske znanosti. Pod vodstvom Šercera kao glavnog urednika te Grmeka i Dujmušića kao pomoćnika urednika tiskan je 30. III. 1957. prvi svezak Medicinske enciklopedije⁷. Enciklopedija je ispočetka imala svoje ispostave u Beogradu, Ljubljani i Sarajevu (kasnije samo u Beogradu), zatim kolegij redaktora struka (njih 81), kolegij grupnih redaktora (njih 12) te redakcijski savjet sastavljen od uglednih medicinskih ličnosti iz čitave zemlje⁸. Poslije povlačenja S. Dujmušića (1959) stručni sekretar postaje

⁶ Enciklopedijska izdanja Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb 1953.

⁷ Taj je svezak doživio ponovljeno izdanje god. 1959, budući da je zanimanje za Medicinsku enciklopediju bilo veće od očekivanog pa su ostali svesci tiskani u većoj nakladi

⁸ Priručnik Medicinske enciklopedije, Zagreb 1955.

Lavoslav Glesinger, dok je administrativni sekretar i redaktor za ilustracije bio Aleksandar Vučer. Medicinska je enciklopedija izlazila prosječnim ritmom od jednog sveska godišnje, pa je 30. X. 1965. tiskan i posljednji, deseti svezak⁹. Enciklopedija ima 83 nepaginirana lista, 7026 stranica te 150 koloriranih tabli i priloga u bakrotisku. 358 suradnika obradilo je 1881 natuknicu; natuknice su potpisane inicijalima autora i popraćene literaturom. Ediciju je tiskao Grafički zavod Hrvatske.

Medicinska je enciklopedija naišla na izvrstan prijem te laskave kritike i priznanja. Zbog toga se odmah prišlo priređivanju drugog izdanja. Već tijekom rada na I. izdanju prof. Šerčer je poboljšavao te je jedan dio njegovih dužnosti preuzeo pomoćnik glavnog urednika. Iako je u II. izdanju prof. Šerčer do kraja života (1968) bio naveden kao glavni urednik, to je izdanje po koncepciji i glavnini redakcijskih odluka bilo djelo Mirka Dražena Grmeka, koji poslije Šerčerove smrti postaje i formalno glavnim urednikom. On je sastavio abecedar novog izdanja i sa 10 prešao na 6 svezaka, što je zahtijevalo bitne izmjene. Drugo je izdanje modernizirano i sažetije, no skraćivanje ipak nije bilo tako drastično jer se prešlo na sitniji slog: umjesto 73 retka u stupcu, drugo izdanje ima 82 retka, te po svesku prosječno 4 arka više. Drugo je izdanje (1967—1970)¹⁰ okupilo 364 suradnika, koji su obradili 1761 natuknicu. Ono ima 31 nepaginirani list, 4630 stranica i 137 tabli. Od 1969. pomoćnik glavnog urednika je Vjekoslav Fišter, koji je zajedno s Theodorom Dürriplom i stručni revizor. Kao i u I. izdanju stručni je sekretar bio Lavoslav Glesinger, administrativni sekretar i redaktor za ilustracije Aleksandar Vučer, a urednik za literaturu Vladimir Dugački.

Izorno drugo izdanje tiskano je u Grafičkom zavodu Hrvatske, no to se izdanje u protekla dva desetljeća povremeno fototipski umnaža (u »Mladinskoj knjizi« iz Ljubljane) i još danas stavlja u prodaju. Tako se čitateljima serviraju zastarjele spoznaje, likovni prilozi fototipskih izdanja su lošije kvalitete, a urednicima i autorima ne daje se nikakvo obeštećenje. Zastarjelost podataka pokušalo se premostiti izdavanjem dopunskih svezaka. Pod uredništvom Mirka Dražena Grmeka objavljen je 1974. prvi takav dopunski svezak (VIII listova + 768 stranica + VIII tabla) u kojem su 143 suradnika obradila 163 natuknice. U tom je svesku pomoćnik glavnog urednika bio Vjekoslav Fišter, stručni tajnik Theodor Dürripl, administrativni tajnik Aleksandar Vučer, redaktor za ilustracije Anton Švajger a redaktor za literaturu Vladimir Dugački. Svezak je obuhvatio suvremena dostignuća medicinske znanosti i prakse napose na području angiokirurgije, antibiotika, enzima, genetike, hematologije, informatike i ostalih kliničkih i bazičnih medicinskih disciplina te biomedicinske tehnologije. Kao i dotadašnja enciklopedijska izdanja, i ovo je tiskano u Grafičkom zavodu Hrvatske.¹¹

Drugi dopunski svezak, objavljen 1986. pod uredništvom Ive Padovana (VIII listova + 768 stranica + XII tabla), okupio je 349 suradnika koji su obradili 284 natuknice. Pomoćnici glavnog urednika su Vjekoslav Fišter i Theodor Dürripl, stručni urednici Ivo Čikeš i Nada Čikeš-Mihelčić, tajnici Aleksandar Vučer i Nebesna Kragović, urednik za literaturu Vladimir Dugački, a urednici za ilustracije Anton Švajger i nestor Medicinske enciklopedije Aleksandar Vučer. Drugi dopunski svezak napose je opsežno obradio

⁹ 1. sv., A-Ban, 1957; 2. sv., Banj-Ćul, 1958; 3. sv., D-Epif, 1959; 4. sv., Epik-Hipop, 1960; 5. sv., Hipos-Koma, 1961; 6. sv., Komb-Min, 1962; 7. sv., Mio-Pio, 1963; 8. sv., Pir-Shis, 1963; 9. sv., Shiz-Tul, 1964; 10. sv., Tum-Ž + Ispravci i Indeks, 1965.

¹⁰ 1. sv., A-Ćul, 1967; 2. sv., D-Glu, 1967; 3. sv., Glj-Kom, 1968; 4. sv., Komb-Nju, 1969; 5. sv., O-Sok, 1970; 6. sv., Sol-Ž + Indeks, 1970.

¹¹ Budući da se prvo i drugo izdanje Medicinske enciklopedije razlikuju po uvezu, dio naklade Dopunskog sveska bio je uvezen u smeđi a dio u crni uvez. U Drugom dopunskom svesku nije provedena ta diferencijacija.

imunologiju, kardijalnu kirurgiju, izvantjelesnu oplodnju, nove hormone, receptore, nove smjerove u psihijatriji, ultrazvučne metode pretrage, kompjuteriziranu tomografiju, nuklearnu magnetsku rezonanciju, intervencijsku radiologiju, genetičko inženjerstvo i dr. Djelo je tiskala »Mladinska knjiga« iz Ljubljane¹². Daljnji razvoj Medicinske enciklopedije nikako ne bi smio ići »krpanjem« s dopunskim svescima, nego čim prije treba prići izradi trećeg izdanja Medicinske enciklopedije.

Jugoslavenski leksikografski zavod imao je namjeru izdati niz specijalnih izdanja kao nadopunu Medicinskoj enciklopediji, no ostvarena je samo *Otorinolarinologija* u dvije knjige (1. *Propedeutika*, 2. *Klinika*, 1965—1966). Edicija ima 14 nepaginiranih listova, 1335 stranica te 25 tabli u boji. Glavni redaktor bio je Ante Šerčer, koji je i autor cjelokupne prve knjige, dok su drugu knjigu napisala 34 autora.

Nakon uspjeha sa školskim leksikonom u 12 knjiga, izdavačko poduzeće »Panorama« iz Zagreba izdaje 1967. i 1968. još pet knjiga medicinskog leksikona za medicinske škole pod naslovom *Medicina* (I. knjiga A—D, II. knjiga E—Lj, III. knjiga M—Q, IV. knjiga R—Ž. Peta knjiga je nadopuna prethodnih i nosi naslov *Primijenjena medicina*). Glavni urednik čitave edicije školskog leksikona je Silvije Ružić; u medicinskom leksikonu je surađivalo 36 autora, a leksikon ima 1927 stranica.

Narednih se godina pojavljuje nekoliko leksikona pojedinih medicinskih struka. Tako Marijan Košiček 1962. objavljuje *Seksološki leksikon*, Vladimir Hudolin 1963. *Psihijatrijsko-psihološki leksikon* (2. izdanje god. 1968) i 1965. *Malu enciklopediju alkoholizma*, Davor Rogić 1973. *Popularni ginekološki leksikon* (doživio i treće izdanje god. 1974), Ferdo Petrović 1977. *Leksikon radioloških pojmova*. Godine 1990. u izdanju »Globusa« i Stomatološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod uredništvom Vladimira Laptera objavljen je *Stomatološki leksikon*. Opseg je 501 stranica a na njegovoj je realizaciji radio 41 suradnik.

U drugoj polovici 1991. godine izići će iz tiska *Medicinski leksikon* Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« pod uredništvom Ive Padovana a uz suradnju 44 autora. Leksikon će imati oko 13 000 natuknica u opsegu od oko 100 000 redaka sa 750 slika u crno-bijeloj tehnici i 50 slika u koloru. U njemu se nalaze sažeti rezultati medicinskih znanstvenih istraživanja, dijagnostičkih metoda brojnih bolesti, metoda liječenja te suvremenih načela zaštite i očuvanja ljudskog zdravlja. Ovo će djelo biti veoma bogat podsjetnik i savjetnik ne samo liječnicima i ostalim zdravstvenim radnicima te studentima medicine, već i svakom obrazovanom pojedinu¹³.

DEVELOPMENT OF MEDICAL ENCYCLOPAEDIAS IN CROATIA

SUMMARY. Our first general encyclopaedia was *Hrvatska enciklopedija* (Osijek 1887—1890 in two volumes A—G), ed. Ivan Zoch., assisted by two physicians. The first specialized medical lexicon was *Leksikon zdravlja* (Zagreb 1936) edited by Edo Deutsch. The new *Hrvatska enciklopedija* (Zagreb 1941—1945) was the work of 48 contributors from the medical field but it too, unfortunately, remained unfinished (from A-Elektrika). In 1944 Ernest Mayerhofer published *Leksikon prehrane* (Lexicon of nutrition) which was an abridged version of his lexicon of 1926 published in Vienna. In 1954 Đorđe Vukadinović edited his *Popularni medicinski leksikon* (Popular Medical Lexicon) which went through five editions. The greatest undertaking of its kind was the *Medicinska enciklopedija* published by the Yugoslav Lexicographical Institute in ten volumes 1957—1965, edited by Ante Šerčer. A second revised edition in six volumes edited by Ante Šerčer and Mirko Dražen Grmek was published in 1967—1970 with two supplements (1974, ed. M. D. Grmek, and in 1986, ed. I. Padovan). A number of lexicons followed. For schools *Medicina* (1967—1968), *Seksološki leksikon* (Sex lexicon), ed. Marijan Košiček (1962), *Psihijatrijsko-psihološki leksikon* (1963) and *Malu enciklopediju alkoholizma*, ed. Vladimir Hudolin (1973), *Popularni ginekološki leksikon*, ed. Davor Rosić (1973), *Leksikon radioloških pojmova*, ed. Ferdo Petrović (1977) and *Stomatološki leksikon* (1990) by

¹² V. Dugački, Medicinska enciklopedija. Drugi dopunski svezak. Liječnički vjesnik, 1986, 108:452.

¹³ Leksikografski zavod »Miroslav Krleža« Zagreb, 1950—1990, [Zagreb 1990].

a group from the Faculty of Stomatology. In 1991 a *Medical lexicon* (Medicinski leksikon) will be published by the Lexicographic Institute, ed. Ivo Padovan.